

### แนวคิดเรื่องจักรวาลจากที่มีผลต่อภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ในอดีต ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 20 ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้รับอิทธิพลความเชื่อที่ขยายตัวมาจากอินเดีย โดยผ่านชนชั้นปกครองที่มีการเลือกรับและใช้ศาสนาเพื่อเป็นเครื่องมือในการเพิ่มความชอบธรรมแห่งอำนาจการปกครอง ศาสนาที่มีอิทธิพลชัดเจนว่าช่วยในการส่งเสริมอำนาจของชนชั้นปกครองคือ ศาสนาฮินดู ที่ขยายตัวเข้ามามีอิทธิพลและตั้งมั่นอย่างมั่นคงในอาณาจักรขอม และศาสนาพุทธซึ่งเข้ามาตั้งมั่นอยู่ในอาณาจักรทวารวดีก็มีอิทธิพลต่อชนชั้นปกครองในลุ่มน้ำเจ้าพระยา และขยายขึ้นมาทางเหนือที่อาณาจักรหริภุญชัยในลุ่มแม่น้ำปิง

ศาสนาทั้งสองส่งผลต่อวิถีชีวิตผู้คนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นอย่างมาก แต่ขณะเดียวกันนั้น ในชุมชนท้องถิ่นเอง ก็มีความเชื่อเดิมซึ่งเป็นความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่สร้างขึ้นจากการปรับตัวอยู่ร่วมกันของมนุษย์กับธรรมชาติอย่างลงตัว ดังนั้นในการผสมผสานความเชื่อของผู้คนในดินแดนนี้จึงมีการเลือกรับและเลือกปรับให้เข้ากับของเดิมที่ตนเชื่อถือ สร้างเป็นโลกทัศน์ของตนเอง อันเป็นเอกลักษณ์ของผู้คนในดินแดนอนุภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

โลกทัศน์ เป็นสิ่งที่คนในชุมชนให้ความหมายแกสิ่งต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความคิดเกี่ยวกับจักรวาลและระเบียบธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ ในโลก สมัยก่อนพวกพระ นักบวช ผู้รู้ เป็นผู้ตีความและส่งต่อโลกทัศน์ของชุมชนนั้น (ธิดา สาระยา, 2539ก : 57)

คติจักรวาล ก็คือแนวคิดที่เป็นคำตอบถึงที่มาของโลก ธรรมชาติ และปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและไม่สามารถควบคุมได้

คติจักรวาลนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างและสนับสนุนโลกทัศน์ของชุมชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะในอนุภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นดินแดนภาคพื้นทวีป ที่มีสภาพทางภูมิศาสตร์ยากลำบากต่อการติดต่อเดินทาง อิทธิพลต่าง ๆ ที่ส่งผ่านเข้ามาจึงเป็นไปแบบค่อยเป็นค่อยไป ชุมชนท้องถิ่นมีโอกาเลือกใช้ในสิ่งที่เห็นว่าเข้ากับสภาพแวดล้อมของตน ซึ่งในที่นี้จะศึกษาถึงที่มาของแนวคิดเรื่องคติจักรวาลที่มาจาก 3 แหล่งคือ จากศาสนาฮินดู ศาสนาพุทธ และจากความเชื่อในท้องถิ่นที่มีอยู่ก่อนแล้ว

### 3.1 แนวคิดเรื่องจักรวาลในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

ศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาดั้งเดิมของชาวอารยันหรืออริยกะ ซึ่งเป็นชนเผ่าที่มีปัญญาและมีความสามารถมาก เมื่อชาวอารยันรุกรานเข้าไปในอินเดียและสามารถรบชนะพวกทราวิทหรือมีลักษณะชาวพื้นเมืองได้ก็นำวัฒนธรรมท้องถิ่นและความเชื่อดั้งเดิมของของพวกทราวิทมาประยุกต์เข้ากับความเชื่อของพวกเขาและได้ตั้งศาสนาขึ้นมาเรียกว่า "ศาสนาพราหมณ์"

พวกอารยันในยุคแรกบูชาเทพเจ้าสำคัญคือ พระอาทิตย์ ต่อมาเมื่อประยุกต์เข้ากับความเชื่อของพวกทราวิทซึ่งบูชาเทพเจ้าประจำโลกธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ จึงปรับเทพเป็น 4 องค์ คือ สิวาตรี เทพผู้ให้ความร้อนและแสงสว่าง วรุณ เทพผู้ให้ความเย็นและความชุ่มชื้น อินทร์ เทพผู้บันดาลสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่เกิดขึ้น และ ยม เทพผู้ทำลายชีวิตมนุษย์และสัตว์

ศาสนาพราหมณ์วิวัฒนาการเป็นยุคพระเวท ก็มีความเชื่อเรื่องเทพเจ้าเพิ่มเป็น 3 กลุ่มคือ เทพบนพื้นโลก 11 องค์ เทพบนอากาศ 11 องค์ และเทพบนสวรรค์ 11 องค์ มี "คัมภีร์พระเวท" ซึ่งบรรยายถึงการกำเนิด การดับสลาย และอธิบายสัจธรรมของโลกและจักรวาล ในยุคนั้นถือว่า จักรวาลประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ 3 ส่วนคือ สวรรค์ อวกาศ และพื้นโลก ส่วนคำอธิบายเกี่ยวกับการกำเนิดและสัจธรรมของโลกนั้นค่อนข้างสับสน ต่อมาในยุคพราหมณ์ กำหนดให้พระพรหมเป็นเทพสูงสุด เป็นผู้สร้างโลก สร้างเทวดาและมนุษย์ และสถิตอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง (दनัย 'ไชโยธา, 2536 : 58-63)

เมื่อศาสนาพราหมณ์วิวัฒนาการเป็นศาสนาฮินดู กำหนดให้มีเทพเจ้าองค์เดียวเท่านั้นคือ พระพรหม พระพรหมเป็นสิ่งมีอยู่ เป็นสิ่งเที่ยงแท้ เทพเจ้าทั้งหลายเป็นส่วนย่อยของพระพรหมที่ปรากฏขึ้นเพียงชั่วคราวเท่านั้น ในช่วงนี้มีคัมภีร์ที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องจักรวาลมากขึ้น แต่ที่ให้ข้อมูลมากที่สุดคือ "คัมภีร์ปุราณ"

คัมภีร์ปุราณ ตามศัพท์แปลว่าเก่า คัมภีร์ปุราณเกิดก่อนรามายณะและมหาภารต อธิบายลักษณะและสภาวะความเป็นมาของสิ่งต่าง ๆ โดยลักษณะที่ประกอบมี 5 ประการ คือ (เสถียร พันธะ, 2513 : 88)

1. กล่าวถึงเรื่องสร้างโลก
2. กล่าวถึงการพิनाศของโลก และการที่โลกกลับมีขึ้นใหม่
3. เรื่องเผ่าพันธุ์ของเทพเจ้าต่าง ๆ
4. เรื่องการเริ่มต้นของพระมนู และยุคแห่งพระมนู เรียกว่า มนวัตร
5. เรื่องของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์

ซึ่งคัมภีร์ปุราณที่เชื่อว่ามีค่าสำคัญที่สุดมีอยู่ด้วยกัน 18 เล่ม เรียกว่า “มหาปุราณ” เรื่องของจักรวาลที่กล่าวไว้ในมหาปุราณประกอบด้วย สวรรค์อยู่เหนือโลกมนุษย์ขึ้นไปในอากาศ ส่วนโลกมนุษย์มีทวีป 7 ทวีป แต่ละทวีปถูกแยกออกจากกันด้วยมหาสมุทร มีชมพูทวีปเป็นทวีปที่อยู่ตรงกลาง ที่กลางชมพูทวีปมีเขาพระสุเมรุเป็นภูเขาสี่ทอนตั้งอยู่บนเนินศูนย์กลางของจักรวาล บนยอดเขาพระสุเมรุเป็นที่ตั้งนครเทพต่าง ๆ อยู่ติดกับแม่น้ำคงคา ที่เชิงเขาพระสุเมรุ มีภูเขาค้ำยันอยู่ที่ทิศทั้งสี่ ถัดมามีทิวเขาซึ่งเป็นที่ประทับของบรรดาเทพชั้นรองอยู่อีกทั้งสี่ทิศ และถัดออกมาถึงรอบนอกสุดของทิวเขาทางทิศเหนือเป็นที่ตั้งของเมืองอุตตรกุรุ ทิศใต้เป็นที่ตั้งของเมืองภรต ทิศตะวันออกเป็นที่ตั้งของเมืองภทศ และทิศตะวันตกเป็นที่ตั้งของเมืองเกตุมล ส่วนโลกบาดาลอยู่ถัดจากพื้นโลกไปข้างล่างเป็นที่อยู่ของอสูร ยักษ์ นาค และมีดินแดนแห่งการลงทัณฑ์ คนบาปคือนรกตั้งอยู่ใต้พื้นดินและน้ำภายใต้การดูแลของพระยม โดยขอบเขตทั้งหมดของจักรวาลจะถูกห้อมล้อมไว้ด้วยภูเขาซึ่งช่วยปิดกั้นความมืดด้านนอกไว้ มีเปลือกไข่ทองคำหุ้มส่วนประกอบทั้งหมดเหล่านี้ไว้อีกทีหนึ่ง

ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แนวคิดจากศาสนาฮินดูนั้น พบหลักฐานที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับจักรวาลคติมากที่สุด ในเขตอิทธิพลวัฒนธรรมขอม ซึ่งพบการสร้างรูปจำลองจักรวาล เป็นงานสถาปัตยกรรมหิน ที่ออกแบบให้ปราสาทประธานอยู่กลางผังศาสนสถานเป็นศูนย์กลางของจักรวาล

อาณาจักรเมืองพระนครเป็นอาณาจักรของชาวกัมพูชาหรือกัมพู ประกอบไปด้วยบ้านเมืองอยู่รอบทะเลสาปใหญ่ในประเทศกัมพูชาปัจจุบัน ความสำคัญของพื้นที่นี้ในฐานะเป็นศูนย์กลางของอำนาจเริ่มชัดเจนในพุทธศตวรรษที่ 14 สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ที่เป็นการเริ่มต้นของขอมสมัยพระนคร พระองค์ทรงรวบรวมเผ่าและผู้คนขยายเข้าไปถึงเขตเขาพระวิหาร พระองค์ทำพิธีราชาภิเษกใน พ.ศ. 1345 ณ ยอดเขาพนมกุเลน ประกาศลัทธิเทวะ-ราชา หรือ เทพเจ้า-กษัตริย์ (God-King) ซึ่งพัฒนาจากการเน้นนับถือพระศิวะเป็นลัทธิการเคารพบูชากษัตริย์ (ยอร์ช เซเดส์, 2535 : 102-103) สร้างพระราชอำนาจของกษัตริย์ให้เป็นเทพกษัตริย์เหนือคนต่างเผ่าต่างความเชื่อ ลัทธิเทวราชผสมผสานกับการนับถือพระศิวะในศาสนาฮินดู ตลอดจนการนับถือบรรพบุรุษและลัทธิภูเข่า ได้กลายเป็นลัทธิของบรรดากษัตริย์ขอมสืบต่อมา

ลัทธิของเทวราชามุ่งสร้างกษัตริย์ให้เป็นเทวะผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดบนพื้นโลก พรหมณ์ประกอบพิธีความเป็นเทพเจ้ากษัตริย์และถือเป็นธรรมเนียมว่าต้องสถาปนาศิวลึงค์อันศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตสารแห่งความเป็นกษัตริย์ไว้บนที่สูงเช่น ศูนย์กลางเมือง ศูนย์กลางแผ่นดิน หรือบนภูเขาอันศักดิ์สิทธิ์แห่งจักรวาล นับแต่นั้นมา กษัตริย์ขอมหลายพระองค์ก็เสริมสร้างสถานภาพของเทพกษัตริย์ตาม

ลัทธิของเทวราชาด้วยการประกอบพิธีบนเขา ทรงสถาปนาศิวลึงค์ สัญลักษณ์แห่งพระราชอำนาจ คลอดจนการสร้างปราสาทรูปทรงปิรามิดเปรียบประดุจเขาพระสุเมรุอันเป็นแกนกลางแห่งจักรวาล (ธิดา สารยา, 2539ก : 267-268) โดยปราสาทนี้มีไว้เพียงศูนย์กลางพระนครเท่านั้น ยังเป็น ศูนย์กลางของจักรวาลมณฑลของพระราชอาณาจักรที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชอำนาจอยู่ รูปแบบงานศิลปกรรมที่เกิดขึ้นจะเป็นแม่แบบศิลปกรรมฉบับหลวงที่ชุมชนในขอบชั้นเทศมาจะต้อง ใช้ตาม (อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, 2530 : 3)

ต่อมา กษัตริย์ขอมได้พยายามสร้างลัทธิของเทวราชาให้กลายเป็นความเชื่อที่มีลักษณะ เป็นสากลยิ่งขึ้น ดังเห็นได้ว่าสถานภาพของเทพกษัตริย์ อาจนับถือพระศิวะ พระวิษณุ หรือพระ พุทธเจ้าก็ได้ พระองค์สามารถเป็นได้ทั้งเทพกษัตริย์และทรงเป็นจักรวาทินแห่งสากลจักรวาล การ สร้างอุดมคติเกี่ยวกับพระราชอำนาจอันกว้างใหญ่ไพศาลนี้เห็นได้ชัดเจนในสมัยพระเจ้าสุริยวรมัน ที่ 1 (พ.ศ. 1545-1593) พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1656-1690) และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ. 1724-1757) ซึ่งบางพระองค์นับถือศาสนาฮินดูและบางพระองค์นับถือพุทธศาสนา

คติจักรวาลของฮินดูและพุทธศาสนานั้น มีความแตกต่างกันบ้างในรายละเอียด แต่มีเขา พระสุเมรุเป็นศูนย์กลางเหมือนกัน ตามแนวความเชื่อของฮินดูนั้น โลกประกอบด้วยทวีปที่เป็น ศูนย์กลางคือชมพูทวีป มีเขาพระสุเมรุตั้งอยู่กลางชมพูทวีป ส่วนยอดเขาพระสุเมรุเป็นที่ประทับ ของเทพเจ้าซึ่งแวดล้อมด้วยทวารบาล 8 ตนที่เฝ้าประจำตามทิศหลัก ชมพูทวีปนี้จะถูกล้อมรอบ ด้วยแผ่นดินวงแหวน 6 ชั้น ซึ่งแยกออกจากกันด้วยมหาสมุทรทั้ง 7 และแผ่นดินที่อยู่นอกสุดจะถูก ล้อมรอบด้วยกำแพงจักรวาล

การวางผังของขอมตามคติฮินดูทั้งสถาปัตยกรรมและการตกแต่งล้วนถูกกำกับด้วยความ เชื่อทางศาสนาทั้งหมด ไม่ได้ถูกสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยหรือเป้าหมายทางสุนทรียศาสตร์แต่ อย่างใด (ยอร์ช เซเดส์, 2535 : 132-135) การวางผังที่เน้นความเป็นเทวราชาจึงมีความเคร่งครัด กว่า การวางผังแบบคติพุทธศาสนาที่ให้กษัตริย์เป็นโพธิสัตว์ ซึ่งแสดงความยึดหยุ่นมากกว่า

ตามความเชื่อของพุทธศาสนา มีเขาพระสุเมรุตั้งอยู่ที่ศูนย์กลาง บนยอดเขามีเทพประจำ 4 ทิศ เหนือขึ้นไปมีสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ซึ่งแต่ละสถานที่อาจจะมีความแตกต่างกันบ้างขึ้นกับคติ ความเชื่อแต่ละนิกายและแต่ละสมัย เขาพระสุเมรุมีเขาสดตบริกัณห์ล้อม 7 ชั้น แต่ละชั้นคั่นด้วย มหาสมุทรจำนวนเท่ากัน พ้นจากทิวเขาและมหาสมุทรทั้ง 7 มีทวีปเป็นเกาะใหญ่ 4 เกาะ ประจำ อยู่ 4 ทิศ โดยชมพูทวีปจะเป็นเกาะทางทิศใต้ ซึ่งเป็นที่อยู่ของมนุษย์และเป็นทวีปที่พระพุทธเจ้า เสด็จลงมาประสูติ ตรัสรู้ และสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้พ้นทุกข์ และทั้งหมดถูกล้อมรอบด้วยกำแพง จักรวาลเช่นกัน (ยอร์ช เซเดส์, 2535 : 119)

### 3.2 แนวคิดเรื่องจักรวาลในศาสนาพุทธ

ช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 อารยธรรมขอมโดยเฉพาะในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พุทธศาสนาลัทธิวัชรยาน มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมขอมแทนที่ศาสนาฮินดู ทำให้คติการสร้างศิวลึงค์ถูกเปลี่ยนเป็นพระพุทธรูป แต่ยังคงคติการสร้างปราสาทไว้กลางเมืองเป็นศูนย์กลางจักรวาลเช่นเดิม

พุทธศาสนาลัทธิวัชรยาน กำเนิดขึ้นเมื่อประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 12 ที่มหาวิทยาลัยนาลันทาในประเทศอินเดีย โดยมีกษัตริย์ราชวงศ์ปาละทรงอุปถัมภ์ ณ ที่แห่งนี้ได้เปิดโอกาสให้พระภิกษุสงฆ์ได้ศึกษาปรัชญาของลัทธิและนิกายต่าง ๆ ในพุทธศาสนาตามที่แต่ละรูปสนใจ มีการถกเถียง อภิปราย และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันในเรื่องพุทธปรัชญาอันนำไปสู่การเกิดของลัทธิใหม่ คือ ลัทธิวัชรยานในที่สุด (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2544 : 90)

สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พุทธศาสนาลัทธิวัชรยานเป็นศาสนาประจำอาณาจักรกัมพูชา ดังนั้นสิ่งก่อสร้างในรัชกาลนี้ทั้งหมดจึงสร้างขึ้นในลัทธิวัชรยาน งานสถาปัตยกรรมสำคัญในสมัยนี้คือ ปราสาทหินพิมาย ศาสนสถานในลัทธิวัชรยานที่ใหญ่และสำคัญที่สุดในดินแดนประเทศไทย แต่ผังของปราสาทหินพิมายกลับไม่ได้ใช้แนวแกนตะวันออกตะวันตก กลับใช้แกนทิศเหนือใต้ เป็นคติที่ใช้แกนเหนือใต้เป็นแกนโลก โดยใช้ดาวเหนือเป็นยอดขั้วแกน ไม่ได้ใช้ดวงอาทิตย์เป็นยอดขั้วแกนแบบแนวแกนตะวันออกตะวันตก เพราะการวางผังในระบบทิศเหนือใต้นี้สอดคล้องกับวิธีการหลุดพ้นหรือบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณในความเชื่อทางพุทธศาสนา โดยวิถีที่เวไนยสัตว์ผ่านเข้ามาทางประตูด้านทิศใต้แล้วเดินเวียนขวาไปออกที่ประตูด้านทิศเหนือซึ่งเป็นทวารดวงอาทิตย์หรือประตูแห่งความหลุดพ้นนั่นเอง (อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, 2530 : 17-18)

พระปรางค์สามยอด เมืองลพบุรี เป็นศาสนสถานอีกแห่งที่สร้างขึ้นกลางเมืองลพบุรี เมืองลูกหลวงสำคัญในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระปรางค์สามยอดน่าจะสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานรูปพระโพธิ์ชัยคุรุในปราสาทหลังกลาง ส่วนอีกสองหลังนั้นประดิษฐานพระศรีสุริยไวยโรจนจันทร์โรจิ และรูปพระศรีจันทร์ไวยโรจนโรหิณีศะ(พิริยะ ไกรฤกษ์, 2544 : 116-117) โดยเป็นที่น่าสังเกตว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 อิทธิพลทางรูปแบบของเมืองขอมสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่เน้นการสร้างปราสาทขอมกลางเมืองเป็นศูนย์กลางจักรวาลส่งผลต่อคติการสร้างศาสนสถานเป็นศูนย์กลางของเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอย่างเห็นได้ชัด ขณะที่สมัยก่อนศาสนสถานสำคัญมักอยู่นอกเขตเมือง สมัยพุทธศตวรรษที่ 17-18 จึงเปลี่ยนมาสร้างวัดสำคัญอยู่กลางเมือง และสร้างพระปรางค์ในอิทธิพลพุทธศาสนามหายานอยู่กลางเมืองบรรจุพระบรมธาตุ (ธิดา สาระยา, 2539ก : 272-273)

แต่หลังจากการสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พุทธศาสนาลัทธิวัชรยานในอาณาจักรขอมก็ถูกต่อต้านจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 8 (พ.ศ. 1786-1838) เพราะพระองค์ศรัทธาในลัทธิไศวะนิกาย มีการทำลายพระพุทธรูปในลัทธิวัชรยาน และทำให้ลัทธินี้ต้องสิ้นสุดลงในกัมพูชา นอกจากนี้การสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้ทำให้เมืองต่าง ๆ ที่เคยขึ้นกับอาณาจักรกัมพูชาพากันแข็งข้อและตั้งตัวเป็นอิสระ และยังปฏิเสธอิทธิพลของไศวะนิกาย

พุทธศาสนานิกายที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดและวิถีชีวิตของผู้คนในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากที่สุดคือ พุทธศาสนานิกายหินยาน พุทธศาสนาแบบหินยานนี้เกิดขึ้นภายหลังที่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานในปี พ.ศ. 57 มีพระภิกษุรวมตัวกันยึดถือคำสั่งสอนและหลักปฏิบัติเดิมแต่ครั้งพุทธกาล เป็นนิกายที่เรียกชื่อเป็นภาษาสันสกฤตว่า นิกายสรวาสติวาท หรือมติของสงฆ์ใหญ่ และเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 3 นิกายสรวาสติวาทแยกตัวออกมาจากสรวาสติวาท โดยนิกายสรวาสติวาทนี้มีพระไตรปิฎกและอรรถกถาเป็นภาษาสันสกฤต นิกายนี้มีความคิดริเริ่มเกี่ยวกับบารมี 6 ประการของพระโพธิสัตว์ อันประกอบด้วย ทาน ศีล ขันติ วิริยะ ญาณ และปัญญา และเป็นนิกายแรกที่ใช้นิทานอวทานะในการเผยแผ่พระศาสนา นิทานอวทานะนี้เป็นเรื่องราวในอดีตชาติของพระศรีศากยมุนีและพระสาวกที่ทรงบำเพ็ญทานไว้ในอดีตชาติ เพื่อเป็นตัวอย่างให้พุทธศาสนิกชนเจริญรอยตาม ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10-11 นิกายสรวาสติวาทได้มีการแยกตัวออกเป็น นิกายมูลสรวาสติวาท ซึ่งนิกายนี้เข้าในดินแดนประเทศไทยโดยพบหลักฐานเป็นภาพดินเผาและปูนปั้นที่สร้างขึ้นประดับฐานลานประทักษิณที่เจดีย์จุลประโทน เมืองนครปฐม (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2544 : 57-62)

ต่อมาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 12 ในประเทศลังกาก็กำเนิดพุทธศาสนาลัทธิหินยาน นิกายเถรวาท โดยอ้างว่าเป็นนิกายเดียวกับนิกายสรวาสติวาท แต่เนื่องจากนิกายนี้รับเอาคติและความเชื่อของลัทธิมหายาน เช่น การอุทิศส่วนบุญกุศลของตนเองให้แก่ผู้อื่นเข้ามาประกอบกับคำสั่งสอนเดิมของพระเถระผู้ใหญ่ จึงนับเป็นนิกายใหม่ มีพระไตรปิฎกเป็นภาษาบาลี นิกายนี้ได้นำเข้ามาจากลังกาหลังปี พ.ศ. 1250 โดยพบงานศิลปะที่สร้างขึ้นในนิกายนี้เป็นจำนวนมากที่เมืองนครปฐม จึงอาจกล่าวได้ว่า นิกายเถรวาทเป็นที่นิยมแพร่หลายที่นครปฐมในช่วงปี พ.ศ. 1250-1300 (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2544 : 78)

ในทางพุทธศาสนาเถรวาทนั้น กล่าวว่า พระพุทธเจ้าไม่ปฏิเสธการสร้างโลก แต่ไม่สนใจรู้ว่าใครเป็นผู้สร้าง ทำให้เรื่องราวเกี่ยวกับโลกและจักรวาลเป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ไม่ประสงค์ที่จะพยากรณ์หรือทำให้แจ้งกระจ่าง เพราะพระองค์เห็นว่าเรื่องดังกล่าวไม่ช่วยให้สรรพสัตว์พ้นทุกข์ และไม่สามารถช่วยให้เข้าสู่นิพพานได้ แต่อย่างไรก็ตามคำสอนทางพุทธศาสนาก็ไม่สามารถ

ปฏิเสธการนำสาระเกี่ยวกับโลกและจักรวาลมาอธิบายเพื่อให้บรรดาพุทธศาสนิกชนเข้าใจเรื่องกรรมได้ง่ายขึ้น อีกทั้งเป็นการชักจูงไปสู่การปฏิบัติตนสู่นิพพานในที่สุด โดยสังเกตได้ว่าคำอธิบายเกี่ยวกับภพชาติทางพุทธศาสนานั้น เป็นคำอธิบายที่ไม่ได้แสดงความมุ่งหมายให้พุทธศาสนิกชนติดอยู่กับภาพลักษณ์เกี่ยวกับสัจธรรมของโลกแต่อย่างใด คิดพุทธนั้นถือว่าโลกนั้นเกิดจากความโลภ โกรธ หลง ของเราเอง จึงเป็นมุมมองที่ชี้ให้เห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้นด้วยกิเลสที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงให้เกิดวงเวียนของการเกิดและดับที่ไม่มีวันจบสิ้น

เมื่อพุทธศาสนาเถรวาทแผ่เข้ามาในอาณาจักรทวารวดี ก็มีฐานะไม่ต่างจากความคิดหรือความเชื่ออื่นที่แผ่เข้ามาคือขึ้นกับการเลือกสรรของชนชั้นปกครองพื้นถิ่น ต่อเมื่อพระนางจามเทวีถูกอัญเชิญให้มาปกครองเมืองหริภุญชัยที่ท้าวฤๅษีวสุเทพสร้างให้นั้น พระนางนำพระภิกษุผู้ทรงพระไตรปิฎก 500 องค์มาพร้อมพระนาง พุทธศาสนาเถรวาทจึงมาตั้งมั่นที่อาณาจักรหริภุญชัยแต่สมัยนั้นมา กษัตริย์ผู้ครองเมืองหริภุญชัยก็ทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนาสืบต่อมา เมื่อพญามังรายทรงสร้างเมืองเชียงใหม่ก็ทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนานิกายนี้ ต่อมาในสมัยพญากือนาเมื่อพระองค์ทรงอารธนาพระสุมนเถระผู้ได้เดินทางไปศึกษาพระพุทธานุภาพที่เมืองพันในสำนักพระมหาสามีอุทุมพรให้มาตั้งมั่นพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ที่เมืองเชียงใหม่พร้อมสร้างวัดสวนดอกให้เป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนานิกายนี้ ทำให้ชาวล้านนามีความสนใจพุทธศาสนาแบบบริสุทธิมากขึ้น ไม่พอใจเพียงการเดินทางไปศึกษาพุทธศาสนาที่เมืองพัน แต่มีการเดินทางไปศึกษาถึงเมืองลังกา เพื่อศึกษาพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมและอุปสมบทใหม่ที่ลังกา พระภิกษุกลุ่มแรกที่กลับมาเมืองเชียงใหม่จึงได้ชื่อว่า สีนลิกขุ และเรียกพุทธศาสนาที่เข้ามาคราวใหม่นี้ว่า พุทธศาสนานิกายสีนลหรือลังกาวงศ์สายใหม่ และเนื่องจากพระภิกษุในนิกายสีนลประพฤติปฏิบัติตามพระวินัยอย่างเคร่งครัดและแตกต่างจากภิกษุในนิกายรามัญวงศ์หรือนิกายลังกาวงศ์สายเก่าที่มาจากเมืองพันในสมัยพระสุมนเถระ ทำให้นิกายสีนลได้รับความเลื่อมใสจากประชาชน ชุนนาง และเชื้อพระวงศ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยพระเจ้าติโลกราชที่ทรงอุปถัมภ์นิกายนี้เป็นอย่างยิ่ง โดยสมณศักดิ์และตำแหน่งสำคัญของการปกครองคณะสงฆ์จะอยู่กับภิกษุฝ่ายสีนลนับตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราชจนถึงสมัยพญาแก้ว พระภิกษุในสมัยนี้มีความรู้ความเชี่ยวชาญในภาษาบาลีและพระไตรปิฎกอย่างสูงและศึกษาปริยัติธรรมอย่างละเอียดลึกซึ้ง จึงเกิดการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นใน พ.ศ. 2020 ที่วัดมหาโพธาราม นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ 8 ของโลก นอกจากนี้พระเจ้าติโลกราชยังทรงโปรดให้มีการเผยแพร่ศาสนาไปทั่วราชอาณาจักร ใน พ.ศ. 1992 ทรงโปรดให้พระโสมจิตเถระไปเผยแพร่ศาสนายังเมืองเชียงตุง ทำให้ที่เมืองเชียงตุงเกิดวัดป่าแดง อันเป็นสาขาของวัดป่าแดงเมืองเชียงใหม่

ความเชื่อเรื่องจักรวาลในพุทธศาสนานิกายเถรวาทลังกาวงศ์นี้ พบได้จากคัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 คือ โลกัปปทีปิกสาร นิพนธ์โดยพระสังฆราชเมธีกร พระภิกษุชาวพม่าซึ่งเป็นพระสังฆราชฝ่ายอรัญวาสี ท่านัก ณ วัดอัมพวันวนาราม เป็นพระอาจารย์ของ ญาณาลิไท และคัมภีร์ที่เป็นพระราชนิพนธ์โดยญาณาลิไทแห่งกรุงสุโขทัย เมื่อ พ.ศ. 1888 คือ ไตรภูมิภคาหรือไตรภูมิพระร่วง และในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 มีคัมภีร์จักกวาททีปนี นิพนธ์โดย พระสิริมังคลาจารย์ พระภิกษุชาวล้านนา เมื่อ พ.ศ. 2063 โดยคัมภีร์ทั้งสามมีเนื้อหาคล้ายกันเพราะมาจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนาอธิบายถึงโลกสามที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คือ 1) สังขารโลกหรือโลกของสภาวะธรรมทั้งปวง 2) สัตว์โลกหรือโลกของหมู่สัตว์ที่อาศัยอยู่ในสามภูมิหรือไตรภูมิ 3) โอกาสโลกหรือโลกตามลักษณะกายภาพซึ่งเป็นเรื่องทางภูมิศาสตร์ และแทรกคำสอนทางศาสนาเพื่อให้พุทธศาสนิกชนเกรงกลัวต่อการทำความชั่วและให้ยึดมั่นในการทำความดี ยกเว้นจักกวาททีปนีที่มุ่งรวบรวมและวิเคราะห์เรื่องโอกาสโลกและสัตว์โลกโดยไม่แทรกคำสอนทางศาสนาไว้ จะเห็นได้ว่าเนื้อหาของคัมภีร์ทั้งสามมีความคล้ายคลึงกัน คือเน้นเรื่องของโลกและเรื่องไตรภูมิเหมือนกัน แต่ในรายละเอียดของบางหัวข้อตามจุดมุ่งหมายในการนิพนธ์ทำให้มีความแตกต่างกัน กล่าวคือ โลกัปปทีปิกสารและจักกวาททีปนีเน้นเรื่องราวของโลกและจักรวาล โดยจักกวาททีปนีมีคำอ้างอิง โลกัปปทีปิกสารในหลายแห่ง แต่จักกวาททีปนีมีเนื้อหาและบทวิเคราะห์มากกว่า ส่วนไตรภูมิภคาเน้นเรื่องไตรภูมิมากกว่า

โลกัปปทีปิกสาร เป็นคัมภีร์ที่มีเนื้อหาโดยสรุปเป็น 8 ตอน คือ 1) แสดงเรื่องของสังขารโลก ซึ่งอธิบายตามหลักคำสอนของศาสนาโดยตรง 2)ถึง4) แสดงเรื่องภูมิและตัวตนที่อยู่ต่ำกว่ามนุษย์ คือนรก เปรต และสัตว์เดรัจฉาน 5) แสดงเรื่องมนุษย์ ประวัติของกษัตริย์และพุทธศาสนาในอินเดียและลังกา 6) แสดงเรื่องภูมิและตัวตนที่สูงกว่ามนุษย์ คือสวรรค์ รูปพรหม และอรุปรหม 7) แสดงเรื่องโอกาสโลก โดยอธิบายเรื่องโลก จักรวาล ชั้นของเปลือกโลก การพิพาศของโลก กำเนิดโลก กำเนิดมนุษย์และสังคมมนุษย์ การเกิดดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และภูมิประเทศของโลก

ไตรภูมิภคา คือ คัมภีร์ว่าด้วยการอธิบายเรื่องภูมิทั้งสาม คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุปรภูมิ ไตรภูมิภคามี 11 กัณฑ์ ประกอบด้วย 1)ถึง4) แสดงเรื่องภูมิและตัวตนที่อยู่ต่ำกว่ามนุษย์ คือนรก เปรต สัตว์เดรัจฉาน และอสุรกาย 5) แสดงเรื่องมนุษย์ การกำเนิดเผ่าพันธุ์และสังคมของมนุษย์ และมนุษย์ที่อาศัยในดินแดนต่าง ๆ ในทวีปใหญ่สี่ทวีป 6)ถึง8) แสดงเรื่องภูมิและตัวตนที่อยู่สูงกว่ามนุษย์ คือ สวรรค์ รูปภูมิ และอรุปรภูมิ 9) แสดงเรื่องโลก ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดาวนพเคราะห์ รวมทั้งภูมิประเทศของโลกและชมพูทวีป 10) แสดงเรื่องการพิพาศและการกำเนิดโลก 11) แสดงเรื่องทางปฏิบัติให้หลุดพ้นจากไตรภูมิเพื่อการนิพพาน

จักรกวางพิปนี เป็นคัมภีร์ที่เกิดขึ้นหลังคัมภีร์ทั้งสองที่กล่าวมาข้างต้น โดยมีลักษณะเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมคำอธิบายต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับจักรวาลและสรรพสัตว์ที่มีอยู่ในจักรวาลจากคัมภีร์ทางศาสนาหลายประเภทคือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์พิเศษต่าง ๆ โดยแทรกข้อวิจารณ์ในเรื่องที่ท่านไม่เห็นด้วยไว้ ทั้งนี้เนื่องจากในสมัยนั้นเกิดความแตกแยกทางความคิดในเรื่องของโลกและจักรวาล จนเกิดการโต้แย้งในการตีความหมายกันขึ้นระหว่างนักปราชญ์ทางพุทธศาสนา ผู้มีพนธจึงทำการนิพนธ์เรื่องราวเหล่านี้ขึ้นมาใหม่ โดยมีการเขียนอ้างอิงแหล่งข้อมูลที่นำมาให้รวบรวมวิเคราะห์ถึง 1,200 ครั้ง ซึ่งเป็นลักษณะเด่นที่แตกต่างจากคัมภีร์อื่น ๆ ทั้งหมด เนื้อหาของจักรกวางพิปนี ประกอบด้วยกัณฑ์ 6 กัณฑ์คือ 1) แสดงเรื่องจักรวาล ขนาดและลักษณะของจักรวาล 2) แสดงเรื่องที่ตั้งและขนาดของภูเขาสำคัญต่าง ๆ 3) แสดงเรื่องแหล่งน้ำ มหาสมุทรและแม่น้ำ 4) แสดงเรื่องที่ตั้ง ขนาด และประชากรในทวีปใหญ่ทั้งสี่ 5) แสดงเรื่องไตรภูมิและการเกิดปรากฏการณ์ทางธรรมชาติบางประเภท 6) แสดงเรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องอายุอาหาร การคำนวณ มาตราหน่วยเวลา และแสดงประวัติผู้แต่ง จะเห็นว่าจักรกวางพิปนีเน้นเนื้อหาทางภูมิศาสตร์กายภาพมากเพราะเป็นเรื่องกำลังเป็นที่สนใจในยุคสมัยนั้น (โสรัชช์ พุทธิพิทักษ์, 2531 : 10-17)

แนวคิดเรื่องจักรวาลคติที่มาจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเถรวาทนั้นแสดงคติว่า โลกนั้นมีรูปร่างเป็นแผ่นกลม โดยโลกที่ปกสราปรกณได้กล่าวความนี้ไว้ว่า “เพราะจักรกวางพิกลมเรียบดุจล้อรถและมีอาการโค้งดุจหม้อ” ส่วนจักรกวางพิปนีกล่าวว่า “จักรกวางพินั้นคือโลกธาตุ จักรกวางพิอันเป็นเช่นกับมณฑลแห่งกงรถดวงไว้โดยรอบ” ที่ศูนย์กลางของจักรวาลมีภูเขาพระสุเมรุหรือภูเขาสิเนรุเป็นภูเขาที่สูงและใหญ่ที่สุดในโลกตั้งอยู่ เขาพระสุเมรุนี้ล้อมรอบด้วยภูเขาวงแหวนเรียงซ้อนกันออกมาเป็นชั้น ๆ และมีความสูงลดหลั่นกันลงมาเป็นหมู่เขาบริวารเรียกว่า เขาสัตตบริภัณฑ์ โดยมีชื่อเรียงลำดับคือ ยุคนธร อสิณธร กรวิก สุทศนะ เนมิณธร วินตกะ และอัสกัณ ในระหว่างช่องว่างของเขาสัตตบริภัณฑ์มีมหาสมุทรคั่นเป็นห้วง ๆ อยู่ 7 มหาสมุทร เรียกว่า สัตตندرสมุทรหรือมหาสมุทรน้ำจืด และระหว่างวงเขาสัตตบริภัณฑ์วงสุดท้ายคือเขาอัสกัณกับภูเขาจักรกวางซึ่งเป็นขอบจักรวาลมีมหาสมุทรชื่ออสิทสมุทรหรือโกลนสมุทรหรือมหาสมุทรน้ำเค็ม เป็นที่ตั้งของทวีปใหญ่ทั้งสี่ คือ อุตระกูทวีปอยู่ทางทิศเหนือมีฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยม บพวิเทททวีปอยู่ทางทิศตะวันออกมีฐานเป็นรูปกลม ชมพูทวีปตั้งอยู่ทางทิศใต้มีฐานเป็นรูปไข่หรือรูปวงรี และอมรโคยานทวีปทางทิศตะวันตกมีฐานเป็นรูปครึ่งวงกลม

ชมพูทวีป ทวีปตั้งอยู่ทางทิศใต้ของเขาสุเมรุ นั้น มีป่าใหญ่ชื่อหิมพานต์อันเป็นที่อยู่อาศัยของพืช สัตว์และเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำใหญ่ 5 สายคือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรรพ และ มหิ เป็นทวีปที่เป็นแหล่งอุบัติของพระพุทธเจ้าและพระจักรพรรดิทุกพระองค์

ภูเขาพระสุเมรุ นั้น จักกวาฬที่ป็นีกกล่าวไว้ว่า “ภูเขาเขาสินธุยาว 84,000 โยชน์ กว้าง 84,000 โยชน์ หยั่งลงในมหาสมุทร 84,000 โยชน์ ขึ้นไปจากมหาสมุทร 84,000 โยชน์” และเหนือภูเขาพระสุเมรุที่เป็นศูนย์กลางนั้นเป็นเทวภูมิ 6 ประกอบด้วย จาตุมหาราชิก ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานนรดี และปรนิมมิตวสวัตดี โดยเหนือขึ้นไปเป็น รูปพรหม 16 ประกอบด้วย ปราสัชชา ปุโรหิตา มหาพรหม ปริตตภา อัมภานภา อาภัสสรา ปริตตสุภา อัมภานสุภา สุกภินหา เวหิผลา อสังญีสัตตา อวิหา อตปปา สุตัสสา สุตัสสี และอกนิษฐ และอรูปพรหม 4 ประกอบด้วย อากาสาัญญายตนะ วิญญานัญญายตนะ อากิญจัญญายตนะ และเนวสัญญายตนะ และที่อยู่เหนือขึ้นไปคือ แคนนิพพาน

โดยความสูงของเขาสุเมรุ นั้นแบ่งเป็นสองส่วนคือ ส่วนเมฆลาและส่วนบริกัณฑ์ ส่วนเมฆลาคือส่วนที่หายเข้าไปในเมฆ และส่วนบริกัณฑ์คือเขตป้องกันทั้งห้าเขตซึ่งอยู่บริเวณไหล่เขาเป็นเขตที่ทำวาลกะหรือพระอินทร์ผู้ครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์จัดกองกำลัง 5 ด่าน แต่ละด่านมีขนาดกว้าง 5,000 โยชน์ เพื่อป้องกันพวกอสูรไม่ให้มายึดสวรรค์ โดยเรียงลำดับผู้คุ้มครองจากชั้นต่ำสุดถึงชั้นสูงสุดคือ นาคเพราะพวกนาคนั้นเป็นสัตว์มีกำลังในน้ำฉะนั้นจึงมีหน้าที่อารักขาในระเบียงแวกแห่งภูเขาสินธุ ครุฑมีหน้าที่อารักขาระเบียงที่สอง กุมภกัณฑ์คือพวกทวนพและรากษสมีหน้าที่อารักขาระเบียงที่สาม ยักษ์ซึ่งเป็นพวกมีความประพฤติไม่เรียบร้อยเป็นนักเลงที่ชอบการสู้รบมีหน้าที่อารักขาระเบียงที่สี่ และมหาราชที่ดี (ท้าวจาตุมหาราช) มีหน้าที่อารักขาระเบียงที่ห้า

เนื่องจากเขาสุเมรุ นั้นมีฐานกลม จึงมีภูเขาขนาดเล็กสามเขาเรียกว่า เขาดรีกฎ หรือผาสามเฒ่า มีลักษณะเหมือนกันเฒ่าสามเฒ่า ตั้งอยู่บนหินแกร่ง เป็นสิ่งรองรับเขาสุเมรุ โดยเชิงเขาสุเมรุทอดผืนก้นลงไประหว่างเขาดรีกฎเป็นระยะทาง 4,000 โยชน์ ทำให้เขาสุเมรุไม่โคลงเคลงและตรงช่องว่างระหว่างเขาดรีกฎใต้เขาสุเมรุ นั้นเป็นพิภพอสูร เป็นที่อยู่ของ อสูรกาย เปรต เสร็จจวน และเป็นที่ตั้งของนรกยมโลก หรือนรกร้อน เป็นมหานรกใหญ่ 8 ชุม

โดยจักรวาลนั้นมีเขาจักรวาลเป็นเขตสิ้นสุดของโลกเป็นกำแพงจักรวาลและเป็นเขตสิ้นสุดของแสงจากพระอาทิตย์และพระจันทร์ ดังนั้นรอบนอกของเขาจักรวาลหรือนอกเขตโลกจึงมีแต่ความมืดและมึนรกชื่อ โลกัณฑ์นรกหรือนรกเย็นตั้งอยู่สุดขอบจักรวาล

### 3.3 แนวคิดเรื่องจักรวาลแบบพื้นเมืองในล้านนา

ในสังคมของผู้คนภาคพื้นสยามประเทศ กระบวนการรับอารยธรรมอินเดียมาปรุงแต่งผสมผสานกับความรู้ศิลปวิทยาการดั้งเดิมของตนได้เกิดขึ้นจนสามารถกล่าวได้ว่าเป็นการรับอย่างเป็นตัวของตัวเองพร้อมกับวิวัฒนาการของเมืองที่เกิดขึ้นนั้น พุทธศาสนาก็เข้ามามีบทบาทอย่างมากในการจัดระเบียบความคิด ความรู้ ความเชื่อของชนชั้นสูง และสามารถครอบคลุมอิทธิพลของคติพราหมณ์-ฮินดูซึ่งแพร่เข้ามาด้วยเช่นกัน ขณะที่ผู้คนในชนบทท้องถิ่นซึ่งเป็นชาวนา ยังคงรักษาชนบประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อดั้งเดิมอื่นไว้อย่างมั่นคง (ธิดา สาระยา, 2539ก : 60-61)

เรื่องราวของการอธิบายกำเนิดโลกและจักรวาลจึงมีอยู่ในวัฒนธรรมความคิดความเชื่อของคนไทดั้งเดิม ซึ่งอาจนับเป็นลักษณะร่วมทางความคิดของคนไทที่มีต่อธรรมชาติ โลกจักรวาล และมนุษย์ กล่าวโดยกว้าง ๆ แนวคิดเรื่องของตำนานสร้างโลกมี 3 แบบใหญ่ คือ

1. แบบเรื่องปู้สึงกะสา-ย่ำสึงกะสี เป็นเรื่องที่เชื่อว่ามีผู้สร้างที่เป็นคู่ชาย-หญิง อาจเป็นเรื่องของปู้สึงกะสา-ย่ำสึงกะสีสร้างโลก ปู่ถนย่าถนสร้างปู้สึงกะสา-ย่ำสึงกะสีเป็นมนุษย์คู่แรกของโลก หรือพระอินทร์พระพรหมส่งปู้สึงกะสา-ย่ำสึงกะสีลงมาเกิดเป็นมนุษย์คู่แรก หรือเป็นเรื่องปู้สึงกะสา-ย่ำสึงกะสีเอาดินมาปั้นเป็นมนุษย์
2. แบบเรื่องมนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า ไม่เน้นเรื่องการสร้างโลก แต่มักเป็นเรื่องหลังจากน้ำท่วมโลกแล้ว ถนเอาหมากเต้าปุงลงมายังโลก และในหมากเต้าปุงมีมนุษย์อยู่ หรือเป็นเรื่องของถนเอาเหล็กจี้้นน้ำเต้าปุงและผู้คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ออกมาจากน้ำเต้า
3. แบบเรื่องเทวดาลงมากินจ้วนดิน โครงเรื่องไม่กล่าวถึงการสร้างโลก หรือเรียกว่าไม่มีผู้สร้าง เน้นกำเนิดมนุษย์ว่าเป็นลูกหลานเทวดาหรือพรหมที่ลงมากินจ้วนดินดินหอม แล้วกลับสวรรค์ไม่ได้

ตำนานการสร้างโลกของคนไทยมี 3 ประเภทหลัก ๆ คือ แบบปู้-ย่ำสร้างโลก แบบน้ำเต้า และแบบเทวดาลงมากินจ้วนดิน ถ้าจะว่าไปก็อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า แบบปู้-ย่ำสร้างโลก และแบบน้ำเต้าเป็นความเชื่อดั้งเดิมของชนชาติไทก่อนรับพุทธศาสนา ส่วนแบบเรื่องเทวดาลงมากินจ้วนดินเป็นแบบที่ได้รับอิทธิพลพุทธศาสนา เพราะมีเรื่องพระพุทเจ้า พรหม และเทวดา

โดยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า ตำนานสร้างโลกเป็นหลักฐานและข้อมูลอันหนึ่งที่สะท้อนความเก่าแก่ทางวัฒนธรรมของชนชาติไทที่มีระบบความคิดความเชื่อเกี่ยวกับโลกและมนุษย์ที่มีมาก่อนรับพุทธศาสนา และเมื่อรับพุทธศาสนาแล้วก็มีปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมผสมผสานความเชื่อเกี่ยวกับโลกและมนุษย์ ตามแนวคิดพุทธศาสนาเข้ามาไว้ด้วย การผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมของคนไทเข้ากับพุทธศาสนาเห็นได้ชัดในกรณีของระบบความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย

ที่เป็นการผสมผสานระหว่างผี พุทธและพราหมณ์ ในขณะที่เราเป็นสังคมพุทธศาสนา แต่ก็ยังมีความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีปอบ ผีปุก ผีฟ้า ผีนา ผีน้ำ และผีอื่น ๆ อีกมากมาย การ "ยกระดับ" ผีดั้งเดิมของคนไทให้กลายเป็นพุทธในกรณีของ "พรหมลึงสี่พรหมลึงได้" ก็เป็นไปได้ในทำนองเดียวกันกับที่นิทานพื้นบ้านของคนไทแถบล้านนาและอีสานถูกเรียบเรียงขึ้นในรูปแบบของนิทานชาดก เช่น สุวรรณสังขชาดก รถมณฑลชาดก พหลาชาดก เพื่อทำให้นิทานพื้นบ้าน หรือ วัฒนธรรมพื้นบ้าน เป็นที่ "รับรอง" โดย วัฒนธรรมหลวง (ศิริพร ณ ถลาง, 2542 : 102-108)